

Драјан Драшковић

КАРАНОВАЦ ПРВИ КОРАЦИ КА ГРАДУ

У основна и препознатљива обележја Краљева, по којима остаје у сећању код путника намерника и пролазника, сврставају се кружни трг и улице са правилним укрштањем. Заслуге за наведена обележја приписују се у највећој мери Јовану Сарићу, председнику општине с краја XIX века. За илустрацију и потврду наведених обележја и заслуга најчешће се наводи прича која почиње са штапом и канапом у рукама Сарића приликом обележавања кружног трга, а завршава наредбом за рушење и спаљивање читавих махала приликом исправљања појединих улица.¹

Наведена прича о урбаном развоју Краљева само у првом моменту задовољава знатижељу коју изазивају кружни трг и мрежа улица са ортогоналним укрштањем. Критичко преиспитивање и документарна провера њене веродостојности одмах изискује потребу за причом са новим обрисима, догађајима и личностима, причу која превазилази оквире легенде и на потпунији начин говори о урбаном развоју Краљева.

Сва досадашња тумачења урбаног развоја Краљева заснована на искључивом значају Јована Сарића губе основаност већ приликом хронолошког сређивања неких познатих историјских података. На пример, хронолошки след година: Сарићевог рођења 1838, затим првог помињања као »председатеља суда општине карановачке« 1880. и првог познатог сведочанства о »врло лепим правилним улицама« у Краљеву, новосадског књижара Арсе Пајевића из 1889. искључује Јована Сарића из највећег дела приче о урбаном развоју, поготову из оног почетног о штапу и канапу. То најбоље потврђује упоређивање наведене хронологије са 1832. годином, годином настанка плана Кара-

новца.² Стога период 1832-1880. године, односно од настанка плана Карановца до првог Сарићевог избора за председника општине захтева читав низ истраживања и трагања за новим моментима и именима од значаја за планирање, реализацију плана и уопште урбани развој Краљева.

На почетку тог трагања, из до сада расположиве грађе, лако се уочавају основни оријентир за усмеравање и вођење потребних истраживања. Преточени у сиже нове приче о урбаном развоју Краљева, доприносе лакшем разумевању и праћењу даљег документарног поткрепљивања.

Сиже за нову причу гласи:

Урбани развој Краљева може се пратити од 1832. године. Ако се изузме улога кнеза Милоша Обреновића, као покретача и налогодаваца измештања многих вароши у Србији на удобније и здравије локације, у најзаслужније зачетнике урбаног развоја Краљева убрајају се Лаза Зубан, као први планер 1832. године и Петар Лазаревић-Цукић, капетан подибарског среза у Карановцу 1831-1836. године, као први реализатор Зубановог плана.

Копија регулационог плана вароши Краљева из 1901. године, која се чува у краљевачком Музеју потврда је о оствареним и заокруженим напорима планске изградње Краљева чињеним од 1832. године. У напорима за остварење Зубановог плана учествовао је велики број људи. Улога и значај Јована Сарића за урбани развој Краљева може се тражити у неком завршном делу остварења Зубановог плана у годинама када је био председник општине.

О ПЛАНУ КАРАНОВЦА ИЗ 1832.

Захваљујући Бранку Максимовићу, изврсном познаваоцу српског урбанизма, сачувано је саопштење о постанку кружних тргова Пожеге и Карановца које му је дао географ проф. Радоје Ускоковић: »Према казивањима старијих људи, план Пожеге и Карановца израдио је инжењер Зубан, а идеју за кружне тргове дао је кнез Милош: он је тражио теспију песка и ту нацртао кружни трг«.³

У тексту *Карановац некад и сад* краљевачки дописник Политике, Миле Каличанин, 1937. је навео: »Данашњи план Краљева израђен је од стране инжењера Зубана, који је, бар како се прича, радио и план Ужичке Пожеге. Интензивнијем изграђивању Краљева по овоме плану приступило се тек у времену када се на челу општинске управе налазио Јован Сарић. У томе свом послу Сарић је наилазио на многе тешкоће које су му причињавали Краљевчани који нису дозвољавали да се њихове чатрље руше.

Онде где нису помогли убедљиви разлози, Сарић се служио једним другим средством. Његови људи, односно патролције, палили су преко ноћи читаве улике«.⁴

О Лази Зубану и првом урбанистичком плану Карановца мало се зна. Ипак, захваљујући сачуваним подацима из урбаног развоја Пожеге и већ наговештеној подударности планова Пожеге и Карановца, могу се употпунити нека сазнања о почетку урбанизације Краљева. Асоцијација је очигледна:

»Марта 1832. године Зубан борави у Пожеги у 'сверху планирања' нове чаршије, поставља 'биљега' куда ће се градити куће и дућани. Резултат боравка био је план Пожеге са кружним тргом, са правим и широким главним улицама. Приликом урбанистичког уобличавања Пожеге наглашен је трг који је настао усецањем улица на раскршћу главних саобраћајница.

Трг је кружног облика. У општој композицији насеља он економски повезује чаршију, њему гравитирају дућани, занатлијске радионице, кафане и механе. Ту је и пијаца где се обављају трговачки послови и врши робно-новчана размена.«⁵

Феликс Каниц је забележио: »На кружну 'Велику пијацу' у чијем средишту стоји прозаична кућица с општинском вагом, излазе четири главне улице ове варошице.«⁶ Овај опис у поређењу са старим разгледницама Краљева са мотивима пијаце и општинске ваге, смештеним на кружном тргу, на најбољи начин идентификује аутора плана Карановца.

Када је Лаза Зубан боравио у Карановцу у »сверху планирања« нове чаршије нема писаних података. Ипак, поред наведених описа плана Пожеге везу између планова Пожеге и Карановца, на према томе Лазе Зубана и Карановца, успоставља податак да кружни тргови у Пожеги и Краљеву захватају површину од по 10.000 метара квадратних.⁷

Истраживачи развоја урбанизма у Србији су прихватили тврдње да је планове Пожеге и Карановца, чије је главно обележје кружни трг, израдио Лаза Зубан 1832. године и да су они уз први план у Србији, план Пореча (Доњи Милановац) који је 1831. израдио Стефан Стефановић-Тенка са четвртастим тргом, били први кораци урбанизма у Србији направљени од стране два аматера.⁸ За разлику од Стефана Стефановића-Тенке, који је у историју урбанизма Србије ушао као поручник, Лаза Зубан је то успео као секретар »кнежевско-српског управитељског совјета«.

НАПОМЕНЕ

1. Прича је постала саставни део свих радова и текстова који се баве прошлошћу или урбаним развојем Краљева. Преношење приче из текста у текст, без покушаја да се документарно провери или поткрепи са већ познатим историјским чињеницама, све више поприма одлике легенде, у чему предлаже новинарски текстови.

Проширено интересовање за ову тему иницијали су:

- Арх. Миодраг Ломић, Урбанизам Краљева, Краљево и околина, Књижевне новине, Београд, 1966, 457-459.
- Др Драгољуб Милановић, Краљево и његово уже гравитационо подручје, Београд, 1973, 53.
- Милорад Михаиловић, Портрет Јована Сарића, Наша прошлост бр. 1, Краљево, 1986, 199-200.
- Д. Обрадовић - Кондис, Штап легендарног председника, Ибарске новости, бр. 2010, 13. фебруар 1992, Краљево, 9.
- Воја Благојевић, Краљево одмах иза Чикага, Илустрована политика, бр. 1866, 20. 08. 1994, Београд, 45.
- Раде Јовстић, Хроника Краљевачког гробља, Краљево, 1994, 85-87.

2. Година Сарићевог рођења приближно је одређена на основу података о смрти у 82. години старости (СО Краљево, Матична служба, Књига умрлих, септембар 1915. – април 1923, ред. бр. 19 за 1920. годину; први познати податак о Јовану Сарићу, као председнику општине налази се у предрачунају буџета општине караповачке за 1880/81. (НМК, збирка архивалија); опис правих улица, Арса Пајсвић, Са петстогодишњице славе Видовданске у Крушевцу и миропомазања краља Александра у Жичи, Нови Сад, 1889, 67; о години настанка плана Караповца биће посвећено следеће поглавље.
3. Брашко Максимовић, Урбанизам у Србији оснивање и реконструкција вароши у 19. веку, друго допуњено издање са 127 слика, Грађевинска књига, Београд, 1962, 179 (напомена 205).
4. М. Каличанин, Караповца некад и сад, Политика, 19. децембар 1937, 11.
5. Др Стеван Игњић, Пожега и околина од средњег века до првог светског рата, Пожега и околина, књига 1, 1978, 203-204.
6. Феликс Каниц, Србија – земље и становништво, књига прва, Београд, 1985, 517.
7. Брашко Максимовић, Идејни развој српског урбанизма – период реконструкције градова до 1914, САНУ, Споменик СХХИ, Одељење друштвених наука, Нова серија 23, Београд, 1978.
8. Брашко Максимовић, Градооснивачки период развоја српског урбанизма, Политика, 24. март 1982, 12.